Šárka Caitlín RÁBOVÁ
Tuberkulóza a společnost: obrazy nemoci v 19. a 20. století
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022, 446 s., ISBN 978-80-7422-846-9.

Monografie je autorčinou disertační prací, kterou obhájila na Univerzitě Pardubice. Š. C. Rábová se v publikaci věnuje vývoji přístupu jak kultury, tak společnosti k tuberkulóze. Sleduje změny v přístupu k vnímání tohoto onemocnění v různých obdobích a popisuje pohled na nemoc od první poloviny 19. století, kdy se ještě jednalo o neprobádanou chorobu, u níž lidé nevěděli, jak vzniká, jak je možné ji vyléčit či že je vůbec infekční. Přes různé pokroky v jejím poznání a léčbě, od objevu bakterie tuberkulózy, očkování proti ní až k zjištění, jak ji léčit, reagovala na každý z těchto pokroků laická, ale částečně i odborná veřejnost jen pozvolna a zpočátku nedůvěřivě. Zlom nastal až v momentu, kdy již byla léčba rozšířená, tuberkulóza zmizela ze seznamu smrtelných nemocí a s ní i různé prostředky, kterými se lidstvo proti ní snažilo bránit.

Nemůžeme říct, že by se česká historiografie problematice tuberkulózy vůbec nevěnovala. Jen v posledních deseti letech vyšlo hned několik děl zabývajících se zkoumaným obdobím, tedy 19. a 20. století, která se tuberkulóze nějakým způsobem věnovala. Značný počet z těchto prací napsala právě Rábová,[1] ale vznikly i články dalších autorů, které se tuberkulózou zabývaly jako hlavním tématem,[2] nebo alespoň okrajově.[3] Ze starších českých publikací věnujících se tuberkulóze bychom ještě měli jmenovat *Dějiny lékařství*.[4]

Monografie *Tuberkulóza a společnost* je výjimečná v tom, že se věnuje celému období změny pohledu na tuberkulózu a dává prostor i společenskému a kulturnímu smýšlení o této nemoci a jeho proměnám, a to v českých zemích, později v Čes-

1 Šárka Caitlín RÁBOVÁ, *Kulturní reflexe tuberkulózy v českých zemích 1800–1945,* Praha 2018 (recenze ČČH 119, 2021, s. 214–215); TÁŽ, *Dětství stižené tuberkulózou: každodenní život v sanatoriu na příkladu Hamzovy dětské léčebny v Luži*, in: Východočeský sborník historický, 32, Pardubice 2017, s. 253–272; TÁŽ, *Anonymous Bodies? The Process of Disciplining in Tuberculosis Sanatoriums,* in: Theatrum historiae, 27, Pardubice 2020, s. 59–71.

2 Aleš BINAR, *Epidemie na Hlučínsku po druhé světové válce*, in: Hlučínsko: vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 10, 2020, č. 1, s. 19–21; Pavla STIEGLEROVÁ, *Vznik a vývoj dobrovolnických léčeben tuberkulózy ve středních Čechách v letech 1918–1939*, in: Středočeský sborník historický, Praha 2019, sv. 44, s. 142–196.

3 Karel ŘEHÁČEK, *Boj o plicní sanatorium pod Pancířem v letech 1930–1935,* in: Sborník prací z historie a dějin umění, Klatovy 2017, č. 9, s. 115–127; Pavel KREISINGER, *Vojenský léčebný ústav pro plicní choroby ve Šternberku na Moravě v neznámých dokumentech z roku 1919*, Historie a vojenství 68, 2019, č. 4, s. 59–69.

4 Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

koslovensku. Autorka shrnula i nejdůležitější rysy vývoje ve světě: vědecký pokrok i společenské nazírání na onemocnění a nemocné, přičemž ve vybraných kapitolách komparovala světové dění se situací na české, později i slovenské scéně. Některé světové fenomény přístupu k tuberkulóze tak v českých zemích doloženy nejsou a naopak.

Publikaci otevírá rozsáhlý úvod, jenž přehledně podává informace o literatuře, pramenech, struktuře práce a cílech práce. Jediné, co se dá úvodu vytknout, je jen kratičký přehled využitých metod. Autorka detailně popsala přístup k pramenům, zhodnotila různá úskalí, kterým je třeba se vyvarovat při práci s jednotlivými druhy pramenů, a ukázala, že se nechala inspirovat spoustou českých i zahraničních teorií, metodám však bylo věnováno jen málo prostoru. Nejčastěji využívanou metodou byla metoda komparace. Tato metoda byla využita u plakátů, přestože to autorka nezmiňuje dle obsahu textu i u filmů.

Zarážející také je, že autorka občas velice podrobně popsala nějakou metodu jako například diskurzivní analýzu, ale již neuvedla, jak a kde ji využila. I použití terminologie chybí. Například po vysvětlení pojmu teorie totálních institucí autorka napsala, že tuto teorii využila především pro popis teoretického fungování protituberkulózních sanatorií a jejich každodennosti, což bylo použití dedukce. Věděla, jak to fungovalo jinde, a sedělo jí to s omezenými daty, která měla z protituberkulózních sanatorií, zbytek odvodila.

Nejlépe vysvětlené využití metod se vyskytuje u tisku. Novinové články byly mezi sebou porovnány komparativní metodou, byly rozřazeny dle druhů typologickou metodou. Dále autorka uvedla, že nepoužila metodu sondy, protože noviny nevycházely ve stejných obdobích. Lepší by bylo uvést jako důvod to, že si autorka zkoumané roky chtěla raději vybrat sama dle důležitých dat v dějinách tuberkulózy než zvolit náhodný výběr. Jako soubor dat byly zvoleny články pouze z vybraných let, tedy byla zvolena metoda neúplného statistického zjišťováni. Roky byly zvoleny pomocí metody výběru. Ani jedna ze dvou posledních uvedených metod nebyla v monografii jmenována.

Autorka si za hlavní cíle práce stanovila poskytnout plastický pohled na tuberkulózu a prokázat, jak se na konstrukci obrazu této choroby podílela média: denní tisk, osvětové plakáty a filmy. Mezi dále položené badatelské otázky patřilo zjistit, jak byl na našem území protituberkulózní boj plánován, utvářen, reflektován a v neposlední řadě také přijímán, zdali se jednalo o direktivně řízený boj, nebo byl veden spíše skrze občanskou výchovu a nakolik pacienti prožívali svou nemoc pod vlivem společensky a kulturně konstruované podoby nemoci, jež v průběhu let

podléhala proměnám mimo jiné v souvislosti s výše zmíněným vědeckým pokrokem a ideologickou orientací země.

Jako poslední byly položeny badatelské otázky, nakolik prožívání pacientů bylo ovlivněno jejich vlastními zkušenostmi, představami o světě a mentálním nastavením, tj. bylo spíše subjektivní záležitostí každého z nich, a jaká byla reálná sociální praxe, jež mohla být v rozporu se všeobecně platnou diskurzivní normou. U odpovědí na tyto otázky ale autorka narazila na limity pramenů (většinou egodokumentů), které využívala. Sama ostatně v úvodu napsala, že i ostatní historici, kteří se zabývali dějinami medicíny, naráželi na problém nedostatku pramenné základny, případně na neochotu historických aktérů detailně se svěřovat se svými zdravotními obtížemi. Tuberkulózní jedinci se zdráhali v korespondenci blíže popisovat průběh svého onemocnění a pozornost upínali spíše na informace z prostředí domácnosti a rodinných či společenských událostí. Právě kvůli tomuto nedostatku výpovědní hodnoty pramenů nebyly tyto konkrétní badatelské otázky zodpovězeny tak komplexně jako otázky předcházející.

Autorka knihu rozčlenila do osmi kapitol, které obsahují dvě vrstvy početných podkapitol. První kapitola se věnuje chápání tuberkulózy jak laickou veřejností, tak lékaři v období do objevu, co vlastně danou nemoc způsobuje. Autorka se zde zaměřila na zmapování stereotypního vnímání onemocnění nejen ve společnosti, ale také v kultuře jako například popis vzhledu a chování nemocných, kteří byli paradoxně vnímáni jako hezčí a přitažlivější, což se odrazilo i v dobové literatuře. Některé zvláště duševní vlastnosti, které byly spojovány s onemocněním u obou genderů a souvisely s onou přitažlivostí nakažených jedinců, pak byly pouhým výmyslem.

Druhá kapitola plynule navazuje a zpracovává téma objevů a vědeckých pokroků v léčbě tuberkulózy. Zpracovávány jsou převážně nejvýznamnější světové objevy na poli boje s touto nemocí. Třetí kapitola podává informace o boji proti tuberkulóze na území českých zemí a čtvrtá pak o tomto boji v Československu. Pátá kapitola se zaměřila na přístup socialistického režimu k potlačení onemocnění a následně po objevu antituberkulotik i jeho léčbě. Šestá kapitola byla věnována dennímu tisku a radám v léčbě a prevenci proti tuberkulóze na jejich stránkách, ať už se jednalo o odborné, laické, podvodné či ideologicky zabarvené články a inzeráty. Sedmá kapitola se zaměřila na osvětové plakáty, známky, nálepky a filmy vyrobené za účelem boje proti tuberkulóze a jejich zpracování jak na území Československa, tak v zahraničí. V osmé kapitole se dočteme o každodennosti v protituberkulózních sanatoriích a prožívání onemocnění samotnými pacienty. Zde autorka hojně využívala citace z ego-dokumentů.

Autorka pracovala s obsáhlým seznamem literatury a rozličnými prameny. Mezi analyzované prameny patřily filmy, shromážděné z Národního filmového archivu a Zdravotnického muzea, odkud byly získány i zkoumané známky. Plakáty prostudované v rámci práce na sedmé kapitole byly získány z Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze, ze Zdravotnického muzea, z Moravské galerie v Brně a ze Státního okresního archivu Karviná, dále ze zahraničních online zdrojů, kterými byly Rouen Digital Library a Wellcome Collection.

Ego-dokumenty a informace o chodech protituberkulózních léčeben byly získány z osobních archivů, ale také z osobních fondů ze Státního okresního archivu Náchod, Státního okresního archivu Kutná Hora, z osobního fondu archivu Vlastivědného muzea Dobruška, z rodinného fondu ze Státního oblastního archivu Třeboň, dále ze Státního oblastního archivu v Praze, Státního oblastního archivu Zámrsk a Národního archivu. Údaje o chodu protituberkulózní poradny pocházejí ze sbírky Muzea východních Čech v Hradci Králové. V Národním archivu byly též probádány fondy spojené s byrokracií a zákony spojenými s tuberkulózou a fond Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Hlavně ego-dokumenty a prameny ze samotných léčeben byly získány z vícero zdrojů, což zajistilo pohled na zkoumanou problematiku z různých úhlů.

Autorka knihu doplnila o obrázky, a to jak v textu, tak o obrazovou přílohu na konci. Obrázky v textu jsou pouze v částech sedmé kapitoly, které se věnují osvětovým plakátům. V těchto podkapitolách byl vždy daný plakát popsán a vyobrazen. Obrazová příloha se nachází na konci knihy a obsahuje různé kresby a fotografie spojené s tématem knihy.

Jsou zde ale i věci, které by se daly knize vytknout. Autorka periodizuje výklad dle významných objevů na poli léčby TBC, ale neuškodilo by zmínit i jejich dataci, zvláště v případech, kdy autorka ve zvoleném období přeskakuje mezi časovými rovinami. Například v poslední podkapitole osmé kapitoly s názvem *„Ó tího chudoby": individuální prožívání tuberkulózy*, kde autorka rozebírá pocity pacientů spojené se životem s nemocí, se v prostřední části textu opakovaně střídají texty z období kolem let 1890 a 1920 a polovinou 20. století, přičemž přeskok je v textu datován jen jednou. Čtenář si sice může dataci ověřit v poznámkovém aparátu, ale v textu jsou tyto opakované přeskoky matoucí.

Autorka využívala konceptů zahraničních odborníků, například Roye Portera[5] a jeho pohledu na nutnost studia dějin medicíny z pohledu samotného paci-

5 Roy Porter byl britský historik specializující se na historii medicíny.

enta nebo pojetí totální instituce od Ervinga Goffmana.[6] Problematické ale je, že pod tíhou těchto konceptů působí popis protituberkulózních sanatorií čistě negativně. Z textu ani nevyplývá, že by autorka měla větší snahu se konceptům svými teoriemi vzepřít a pokusit se v pramenech nalézt pozitivní či neutrální názory či aspekty pohledů na tyto ústavy, čímž by docílila nestranného hodnocení.

V knize jsou sice místy i pozitivní zmínky o sanatoriích jako například, že v některých ústavech dobře vařili, nebo že se personál snažil zařídit pacientům hezké prožití svátků, ale záhy jsou přehlušeny negativními zkušenostmi či informacemi, takže ve výsledku převažuje negativní líčení. Autorka sice již v úvodu uvedla, že mnozí pacienti se vyhýbali podrobnějšímu popisu života v sanatoriu a svým vlastním pocitům z onemocnění, což by možná bylo dobré zhodnotit optikou spíše nějakého psychologického konceptu, jestli to, že se o své léčbě tolik nerozepisovali, naopak neznačilo, že naplnila jejich očekávání. Na druhou stranu hodnocení Franze Kafky, o němž autorka sama napsala, že pociťoval ještě před nástupem léčby v ústavu despekt ke klasické medicíně, lékařům i protituberkulózním sanatoriím, by nebylo špatné nesrovnávat s jinými hodnoceními, ale v textu spíše vyhradit, jelikož se jednalo o předem jasně zabarvený, ne-li až daný názor.

Kniha přináší shrnutí vývoje kulturního a společenského pohledu na tuberkulózu a vzhledem k českému prostředí se jedná o dílo originální. Pozitivní je především skutečnost, že autorka na onemocnění nepohlíží jen jednou optikou, ale kniha řeší pohledy kulturní, společenské, vědecké i zákonodárné.

Kristýna Nitschová

František MIKLOŠKO
Vladimír Jukl. V prvej línii veľkého príbehu. Svedectvo o misii, viere, odvahe a vernosti generála tajnej církvi
Bratislava, Postoj media 2022, 216 s., ISBN 978-80-89994-60-1.

Vladimír Jukl (1925–2012) představuje nesmírně zajímavou osobnost slovenských dějin 20. století. Jako mladý katolík se účastnil Slovenského národního povstání, po roce 1948 byl v procesu „Mádr a spol." odsouzen pro svoji náboženskou činnost na 25 let odnětí svobody, nakonec strávil ve vězení 13 roků. V roce 1971 byl tajně vysvěcen na kněze a v 70. a 80. letech se podílel společně se svými přáteli, jako byli laik

6 Erving Goffman, americký sociolog se mimo jiné zabýval i psychiatrickou institucionalizací.